

FRANSIZ İHTİLALİNİN II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ÜZERİNE BAZI GÖRÜŞLER

Prof. Dr. Sina AKŞİN*

Genellikle burjuva ihtilali olarak sunulan Fransız İhtilali bu türden ilk toplumsal devrim değildi. Ondan önce 1640 İngiliz ve 1776 Amerikan devrimleri olmuştu. Ne var ki, bunların Fransız İhtilali denli evrensel bir etkileri olduğunu söylemek mümkün değildir. Onun için diğerlerinin değil de Fransız İhtilalinin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinden söz edilebilir. Muhtemelen bunun başlıca nedeni, sonraki devrim gibi 1640 hareketinin burjuva nitelikli ve feodal aleyhtarı olmasına, kralın kafasını kesmesine rağmen, kendini büyük ölçüde dinsel bir hareket olarak sunmuş olmasıdır. Dolayısıyla, kabaca ifade etmek gerekirse, İngiliz İhtilalini kabul etmek demek aynı zamanda Püriten olmak demektir. İşin bu yönü, hareketin temelindeki toplumsal -devrimci niteliği o derecede bulandırdı ki, Cromwell ölünce İngiliz halkı Stuart hanedanını gerisin geriye buyur ettiler. Öyle anlaşılıyor ki dinsel mesaj toplumsal mesajı bir ölçüde gölgelemişti ve çoğunluk da dinsel mesajı benimsememişti.*

Ne var ki, Stuartlar, daha sonra Bourbonlar gibi, olaylardan ders almamış olmaları ki, 28 yıl sonra yeniden ülkeden kovulmak durumuna düştüler. Fakat ilginçtir ki 1688 Görkemli İhtilali cumhuriyeti geri getirmedi ve meşrutiyet düzenini kurmakla birlikte, hükümdarlık yapması için başka bir sülaleyi davet etmek zorunluluğunu duydu. Yine çok ilginç başka bir cihet, Görkemli İhtilalin ideolojik kilit taşı durumunda olan John Locke'un *Yönetim Üzerine İki İnceleme* adındaki büyük yapıtı, olaydan önce değil, sonra (1690'da) yayımlandı. Başka bir deyişle, olaya katkıda bulunmadı, ancak olaydan sonra onu meşrulaştırdı. Böylece İngiliz ihtilalleri ve özellikle birincisi pek evrensel bir etki yapmamış oldular. 1640 ihtilalinin mesajı dinsel niteliği yüzünden bulandırıldı, 1688 ihtilalininki ise feodalizm ilkesiyle bir uzlaşım olduğu için bulanmış oldu.

Gelelim şimdi Amerikan İhtilaline. Dinsel bir hareket olmamasına rağmen, Fransız İhtilali denli evrensel bir etkisi olmadı. Herhalde bunun bir nedeni, ayrılıkçı niteliğinin, yani öncelikle bir bağımsızlık hareketi oluşunun; toplumsal-devrimci

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

niteliğini bir miktar gölgelemiş olmasıdır. Gerçi Virginia Eyaletinin anayasası (1776) bir Haklar Bildirgesi içeriyordu, ama Fransız İhtilalinin sonraki bildirgesinden farklı olarak evrensellik iddiasında olmadığı gibi, nihayet yalnızca bir eyalet anayasasıydı. Nitekim ABD Anayasası (1787) ancak sonradan (Fransız Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinden bir ay sonra) haklar bildirgesine kavuşabildi. Dikkat çeken diğer iki husus, Amerika'nın o devirde Avrupa üzerinde hatırı sayılır doğrudan bir etki yapabilmek için oldukça çevre (taşra) bir ülke oluşu ve toplumsal yapılanmasının Avrupa'dakinden adamakıllı farklı oluşudur.

Buna karşılık, Fransız İhtilalinin kendinden önceki 2 ihtilalin deneyimlerinden ve son iki yüzyıl boyunca toplanmış olan ideolojik feodal aleyhtarı birikimden yararlanabilmek gibi bir üstünlüğü olmuştur. İkinci maddede Locke'u ve Fransız Aydınlanmasının ideologlarını belirtelim. Dikkate değerdir ki, Fransız İhtilali Katolik Kilisesiyle mücadele etmek zorunda kaldığı halde, 1640 ihtilalinin tuzağına düşmedi. Yeni bir din yaratmaya çalışmadı ve bir ara bir akıl dini kurma yönünde bir girişim olduysa da, 1794'te Konvansiyon, ihtilalci devletin dinsel tarafsızlığını gerektiren laiklik ilkesini getirmek bilgeliliğini gösterdi. (Yalnız şu da var ki, laiklik din kurmuyorsa da, dinlere toplumsal ve siyasal alana karışmama ilkesini kabul ettirmektedir: bu açıdan tarafsız değildir ve bu alanlarda iddia sahibi olan dinler faaliyetlerini sınırlamak zorunda bırakılır.)

Fransız ihtilalinin evrenselliği Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi tarafından ilân edildi. Fakat ihtilalin evrenselliğini tümüyle Bildirgenin bu açıklamasına bağlamak biraz safdillik olur. (Tabii, aynı biçimde, ihtilalin evrenselliği olgusunda onun bu konudaki iradesinin ve açıklamasının payını küçümsemek de doğru değildir.) Onun evrenselliği Fransa'nın o dönemde Avrupa'daki önemli mevkiinin de bir sonucudur: Fransa'nın kültürel, iktisadî, jeopolitik, demografik önemi. Aynı şekilde, Fransa'nın İhtilalinin savunulması uğrunda Avrupa'nın öbür ülkeleriyle savaşa hazır olması ve uzun yıllar boyunca onlarla başarılı olarak ihtilalci bir savaşa tutuşması da devrimin etkisini bütün Avrupa'ya yaydı. Muzaffer Fransız ordusu nereye gittiyse, İhtilali de yanında götürdü.

Giriş niteliğinde, İhtilal hakkındaki bu genel görüşlerden sonra, onun Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini ele alalım. Geleneksel olarak, Avusturya ve Rusya'yı Orta ya da Batı Avrupa'da meşgul eden her şey Osmanlılar için sevindiriciydi. Çok kez bu işlevi Fransa gördüğü için, güç dengesi nedenleriyle bu ülke Türkiye'nin "geleneksel" dostuydu. Üstelik, 1789'da tahta çıkan III. Selim, özellikle Fransa'ya yakınlık duyan biriydi. Daha velihaht iken ve kendisini ve adamlarını büyük tehlikelere atmak pahasına, XVI. Louis ile gizli olarak haberleşmişti. 1794'de, askerî ıslahat yaptığı zaman, kurduğu yeni askerî birliklere Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) adını verirken, muhtemelen Fransız İhtilalinin kullandığı *Nouvel Ordre* deyimini tercüme ettiği kimi tarihçilerce belirtilmiştir. Bu deyim kullanılmış olmasından ihtilalin doğrudan bir etkisinin bulunduğu sonucunu mu çıkaracağız? Bu bana biraz zor görünüyor. Enver Ziya Karal, Nizam-ı Cedit'i incelerken bunun birçok alanı kapsadığını, dolayısıyla III. Selim'in hemen her alanda ıslahatçı olduğunu ileri sürüyor. Bence Nizam-ı Cedit tamamen değilse bile, çok büyük ölçüde askerî alana münhasırdır. III. Selim ne denli kültürlü ve aydın bir padişah olursa olsun, temelde geleneksel (yani feodal) bir padişahı ve bu da onun hatı-hümayunları incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte hiç şüphe yok ki, Osmanlı ıslahatı 18. yüzyılın başlarında başladığı halde, III. Selim döneminde ulaştığı düzeye daha önce hiç bir zaman ulaşmamıştı. III. Selim'in kişiliğinin bu gelişmede bir payı olduğu muhakkak olmakla beraber, bana öyle geliyor ki İhtilal de, Avrupa'ya getirdiği köklü

değişim süreciyle bu padişahın zamanındaki hızlanan ıslahat temposuna herhalde bir etkide bulunmuştur.

III. Selim'in Fransa'ya duyduğu yakınlık ne denli ileri olursa olsun, olaylar çok kez onu İhtilale tepki göstermek zorunda bırakıyordu. XVI. Louis'nin idamı üzerine bir süre Paris'e elçi atamadı. Thermidor'dan sonra İhtilalin sağa kaymasının ve Napolyon'un imparator oluşunun Selim'e İhtilali daha sevimli kıldığını varsayabiliriz. Ama bu arada, Napolyon'un 1798 Mısır seferi, en azından bir süre için, Osmanlı-Fransız ilişkilerine öldürücü bir darbe indirdi. Mısır istilası son bulduktan sonra ilişkiler yeniden düzeldi. Napolyon'un askerî başarılarının Selim'i etkilediğini ve askerî ıslahat yapmak hevesini kamçıldığını farzedebiliriz.

Şimdi de bundan sonraki onyıllarda gelişmelere bakalım. İhtilalin etkisi Balkanlarda, özellikle de Rumlar ve Sırlar arasında görüldü. Orada, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bir takım etkenlerin biraraya gelmesiyle ulusçu bir patlama, ardından da önce özerklik, sonra bağımsızlık yönünde bir ilerleme görüldü. Bu etkenler şunlardı: a) burjuva sınıfının gelişmesi ve ulusçu bir edebiyat ve kültürün oluşması, b) 18. yüzyılda doruğuna ulaşan, İmparatorluktaki ademi merkezleşme süreci, c) Avrupa müdahalesi.

Sanayi devriminin gelişmesi, Avrupa pazarındaki büyük genişleme, ulaştırma sistemlerindeki ilerlemeler, Osmanlı Devleti ile ticarî ilişkilerin artması sonucunu doğurdu. Dolayısıyla, burada tüccarların sayı ve öneminin artması (Yunanistan'da gemi sahipleri için de aynı şeyi söylemek mümkündür) olağandı. Genellikle tüccarlar Hıristiyandı. Bunlar ülkelerinin burjuvazisini oluşturmaya başlayan Rumlar, Romenler, Sırlar, Bulgarlardı. Bu gelişmeye koşut olarak, Fransız İhtilalinin ülkelerini, özgürlük ve eşitlik düşüncelerini benimseyen 'laik' aydın ve yazarların ortaya çıkmasını görüyoruz. Bireyler için özgürlük ve eşitlik düşüncesinden halklar için özgürlük ve eşitlik düşüncesine, yani ulusçuluğa ve ulusal bağımsızlığa geçmek işten değildi. Fransız İhtilalinden doğrudan etkilenen bu grup, sözü edilen ulusçu hareketlerin ideal ve ideolojilerini dile getirdiler. Kuşku yok ki milliyet duygusu o zamana kadar dinsel farkları, dinsel üstünlüğü, dinsel zulmü vurgulamış olan dinsel inançlar tarafından da pekiştirildi. Ne var ki tek başına dinsel farklılıklar ulusçuluk düşüncelerini ortaya çıkarmaya yetmemiştir, zira demokratik öğeden (özgürlük ve eşitlik) yoksundular.

Burjuvazinin ve burjuva ideolojisinin gelişmesiyle, feodal nitelikte olan Osmanlı hükümetinin, eskisinden daha çok çekilmez bulunacağı tasavvur edilebilir. Şunu da unutmamalı ki, Balkanlarda Müslümanlar genellikle tarımsal arazilerin çoğuna egemen oldukları, birçokları da büyük toprak sahipleri oldukları için Balkan ihtilallerinin feodal aleyhtarı ve burjuva niteliği bu bakımdan da uygun düşüyordu.

Balkan ülkelerinde ulusal bir burjuvazinin gelişmesi bağımsızlık için belki gerekli bir şarttı. Fakat Balkan tarihinin yüzeysel bir incelemesi dahi, daha önce sözü edilmiş öbür iki etken olmasaydı bu ülkelerin bağımsızlığının ancak az ya da çok, daha uzun bir süre sonra elde edilebileceğini bize gösterir. Gerçekten, Karadağ örneğine bakılacak olursa insan, hemen hemen hiç burjuvazi olmadan da, öbür iki etkenin bir Balkan ülkesine özerklik ve bağımsızlık sağlayabileceği sonucuna varabilir.

Öbür iki etkenin birincisi Osmanlı Devletinin ademimerkezleşmesiydi. Bu, tımar sisteminin tedricî çöküşünün sonucuydu. Tımar sistemi zayıflayıp işlevlerini yitirdikçe, Padişahın taşra üzerindeki denetim gücü azaldı. Kaçınılmaz olarak, merkezin solan

gücünün yerini alacak yerel yetke odakları gelişti. Taşradaki bu yetke merkezlerine âyan deniyordu. Âyanlar azamî güçlerine 18. yüzyılda ulaştılar. Bu sıralarda hükümet de merkezkaç süreci önlemek için bir şey yapılmazsa İmparatorluğun her an dağılabileceğini anlamış bulunuyordu. Eyaletlerde görevli olan yeniçeriler, oralara merkezin yetkisini pekiştirmek için gönderilmiş oldukları halde, başlarına buyruk olmuşlardı. Nizam-ı Cedid'in kurulması yalnızca imparatorluğu savunmak için değil, aynı zamanda merkezi güçlendirmek için de gerekmekteydi. Ne var ki, âyanı ve yeniçerileri denetim altına alma mücadelesi ulusçu hareketlere de faaliyete geçmek için fırsat tanımış oldu. Sırp İhtilalinin başlangıcı, oradaki yeniçerilerin isyanlarına götürülebilir. II. Mahmut'un Yanya âyanı Tepedelenli Ali Paşayı basturmak için Yeniçeri ordusuyla yürüttüğü inatçı fakat etkisiz hareket ise, Yunanlılara bekledikleri fırsatı verdi (1821).

Ulusçu hareketlerin özerklik ve bağımsızlığa ulaşmalarını sağlayan üçüncü etken Avrupa müdahalesidir. (Bu çalışmadaki sıralama bir önem sıralaması değildir. Muhtemelen bazı ve belki bütün durumlarda Avrupa müdahalesinin birinci derecede payı vardır.) Avrupa Büyük Devletlerinin gözünde Osmanlı Devletinin ölümü mukadderdi, o, "Avrupa'nın hasta adamıydı." Bu teşhis isabetliydi ve somut bir olayla, II. Mahmut'un Mısır'ın meydan okuması karşısında göstermiş olduğu çaresizlikle kanıtlanmış bulunuyordu. Ancak Rus ve İngiliz yardımyıdır ki, II. Mahmut âsi valisini -bir dereceye kadar- basturabilmişti. Osmanlı Devletinin ölümcül durumu dışında, açık olan bir şey daha vardı. Osmanlı ülkelerinin canalcı jeopolitik önemi dolayısıyla Büyük Devletlerden hiçbiri diğer bir veya birkaç devletin bunları denetim altına almasına müsaade edemezdi. Aynı nedenle İmparatorluğun 'hakça' bir paylaşımı da mümkün değildi. Bununla birlikte, Osmanlı Devletinin Hıristiyan halklarının Fransız İhtilali ilkeleri uyarınca özerklik ve bağımsızlığı, Avrupa güç dengesini bozmamak şartıyla, kabul edilecek bir çözümdü. Hattâ yalnızca kabul edilebilecek değil, hararetle teşvik edilip desteklenecek bir şeydi. Çünkü Büyük Devletler ve genel olarak Hıristiyan kamuoyu için Osmanlı yönetimi temelde ve tanım gereği yabancı, barbarca ve baskıcı bir istilanın sonucuydu. Çok sayıda Müslümanın yüzyıllarca Balkanları yurt edinmiş olmaları, onlar için pek fark etmiyordu. Fakat ne olursa olsun, Büyük Devletlerin çıkarlarının gözetilmesi hep onsuz olmaz bir şarttı. Dağılma sürecinde herhangi bir adım güç dengesini tehdit ederse, böyle bir gelişmeyi durdurmak için başvurulabilecek ilke "Osmanlı Devletinin bütünlüğü" oluyordu ki, bütün 19. yüzyıl boyunca, bu çıkarları tehlikeye girenlerce her zaman ilân edilmiş ve 1856 Paris Antlaşmasına da girmişti.

Balkanlarda Hıristiyanların davalarını genellikle en fazla benimseyen Rusya'dı; herhalde büyük ölçüde iç siyaset amacıyla (yani Çarlık mutlakiyetini ayakta tutmak için, bir Roma imparatorunun halkı 'eğlendirmek' için sirk tavsiye etmesi gibi). Rusya hem en emperyalist Büyüklerden biriydi, hem de Slav kardeşliği ve Ortodoks dayanışmasına kuvvetle ve hatta tutkuyla kendini bağlı hissetmekteydi. Genellikle Balkan Hıristiyanlarının yardımına koşmaya ve gerekirse onlar için silaha sarılmağa pek hazırdı. Örneğin, 1876'da Sırbistan Osmanlı Devletine savaş ilan ettiğinde, Rusya'nın bu ülkeye silah, doktor, gönüllüler, subaylar gönderdiğini görüyoruz. Sırbistan'a gelen Kızılhaç gruplarını bizzat Çariçenin başkanı olduğu ve aristokrasinin birçok mensuplarını toplayan bir komite göndermekteydi. Öte yandan Yunan İhtilalinde birçok şahsiyetlerin (en' ünlüsü Lord Byron olmak üzere) katılımıyla somutlaşan, İngiliz ve Fransız kamuoylarının yakın desteği bilinen bir husustur. Fakat Yunan örneği bir yana, Balkanlarda isyan kıskırtmakta Rusların üstüne yoktu. Ulusçu devletleri teşvik edip destekledikleri gibi, Türkleri savaşta yenip Osmanlı ülkesini istila ederek, bu insanlara Osmanlı Devletinin ne denli kof olduğunu gösteriyorlardı. Böylece Balkan ulusçuluğunun idealleri Hıristiyanlara

gitgide daha gerçekleştirilebilir görünmeğe başlamıştır. Öbür Avrupa devletler ve halkları da Ruslar tarafından fazla geri bırakılmak istememişler ve onlar da bunlara ellerinden gelen yardımı yapmağa çalışmışlardır.

Görüyoruz ki Fransız İhtilalinin ilkeleri Balkan Hıristiyanlarını bağımsızlığa hazırlamakta çok önemli bir etki yapmıştır. Konuyu bu açıdan ele alan bazı yazarlarımız, herhalde Osmanlı Devletinin yok oluşuna esef etikleri için, Fransız İhtilalinin İmparatorluğun dağılmasındaki etkisinden dolayı bazan İhtilale karşı sayılabilecek olumsuz bir tavır takınmaktadırlar.

Şimdi de Fransız İhtilalinin Türk halkı üzerindeki etkilerine bakalım. İlk göze çarpan şey, Osmanlı Devletinde Müslüman bir burjuvazinin yokluğudur. Gördüğümüz üzere, bir ölçüde Müslüman olmayan bir burjuvazi vardı ve şüphesiz bir miktar Müslüman tüccarı vardı, ama bu ikinciler bir "sınıf" oluşturacak denli çok değillerdi. Selanik "dönmeleri" çekirdek bir burjuvazi oluşturuyorlardı belki, fakat 1908'den önce kapalı bir cemaat durumundaydılar ve diğer Müslümanlarla pek az temasları vardı. Burjuva sınıfı olmayınca, İhtilal modelini kabul edip yayabilecek bir toplum sınıfı ya da kümesi yokmuş gibi görünebilir. Fakat iş öyle değildi.

Mısır'daki Mehmet Ali Paşa yönetimi 1832-33'de üç muharebede II. Mahmut'un ordularını adamakıllı yenmeyi başarmıştı. Anlayan kişilere göre Mısır'ın başarısı, ıslahat programlarının ve özellikle Batı örneğinde bir eğitim sistemi kurmasının bir sonucuydu. II. Mahmut'un aynı yola gitmekten başka çaresi yoktu.

1827'de Mekteb-i Tıbbiye, 1834'te Mekteb-i Harbiye kuruldu. Ülkenin eğitim kurumları öyle ilkel bir durumdaydılar ki, bu okullar işe yarar öğrenci bulabilmek için kendi ilk ve orta öğretim kurumlarını kurmak durumunda kaldılar. Başka bir deyişle, Harbiyenin ilk mezunları kuruluşun ancak 14 yıl sonra, 1848'de orduya katılabildiler. 1859'da Batı tipinde üçüncü okul, Mekteb-i Mülkiye kuruldu. İhtilal modelinin 'müşterileri' işte bu Batı tipindeki okulların öğrenci ve mezunları arasından çıkacaktı.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Mısır'ın meydan okuması olmasaydı da Osmanlı hükümetini eninde sonunda bu tür okullar kurmaya zorlayacak başka bir meydana okuma söz konusuydu. Bu, Müslüman olmayanların okullarının meydan okumasıydı. Müslüman olmayan cemaatler Müslümanların eğitim sistemine adamakıllı üstün bir eğitim sistemi kurmuş bulunuyorlardı. Üstelik Müslüman çocuklarına göre, Müslüman olmayan çocukların yabancı misyoner okullarına gidebilmek gibi bir ayrıcalıkları daha vardı. Böylece, iktisadi üstünlük sahibi olan Müslüman olmayanlar, eğitim alanında da açık bir üstünlük kurma yoluna girmiş bulunuyorlardı.

Bu arada 18. yüzyılda kurulmuş olan bazı yeni okullara kısaca değinelim. Bunların tımturaklı adları vardı, fakat büyük ölçüde geleneksel okul mezunları aldıkları için, kayda değer sonuçlar elde edemediler.

Yeni Osmanlı okulları hakkındaki soru şudur: İhtilal modeli buradaki öğrencileri ve mezunları, yani mekteplileri nasıl etkilemiştir? Türk öğrencileri, genellikle kendilerini Osmanlı Devletiyle özdeşleştirdikleri için, bağımsızlık ya da İmparatorluğu parçalamak gibi bir fikre sahip değillerdi. Onun için özgürlük ve eşitliğin öncelikle kişisel bir anlamı vardı. Tanzimattan önce, ulema sınıfından olmayan devlet memurları kuldular. Öyle oldukları için Padişahın buyruğu ile, muhakeme edilmeden siyaseten katle veya malları

müsadereye tâbi idi. Tanzimat bu uygulamalara resmen son vermişti ama devlet memurları arasında kul geleneğinin izleri ve psikolojisi devam ediyordu. Oysa mektepli olan Yeni Adam her tür kulluğa karşıydı. II. Abdulhamit zamanında ihtilalci faaliyetten ötürü yakalanan öğrenciler (1889'dan itibaren), Padişaha nankörlükten dolayı azarlanırlardı. Böyle bir azarın bu gençler üzerinde hiç bir etkisi olamazdı, zira demokratik bakış açıları dolayısıyla, öğrenimleri için Padişaha değil, vergi yükümlüsüne minnet borçları olduğuna; hattâ ihtilalci faaliyetleriyle vergi yükümlüsüne hizmette bulduklarına inanıyorlardı.

Hükümet konusundaki fikirlere gelince, 1867'de Yeni Osmanlılara kadar siyasal özgürlük fikirlerinin zihniyetlerinde bir yeri bulunduğu söylenemez. Tabii, ülkeyi yönetmek hususunda daha iyi yetişmiş olduklarını hissediyorlardı, fakat demokrasi ilkelerine pek bir inançları yoktu. Asıl istedikleri, Osmanlı Devletinin yeniden güçlü, saygıdeğer bir devlet olabilmesi için ülkenin çağdaşlaşmasını sağlamaktı. Başka bir deyişle, aradıkları rejim aydınlanmış bir istibdatî -kendileri de bu istibdatî etkili, çağdaş eğitim görmüş hizmetkârları olacaklardı. Ama ne var ki, 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı hanedanı tahta böyle aydınlanmış bir kimseyi getiremeyecekti.

Fakat zamanın geçmesiyle, siyasal liberalizmin fikirleri aydınların dikkatini çekmeğe başladı. İlginç olan şu ki, bu, İhtilalin fikirlerini doğrudan benimseme biçimindeki basit bir süreçle gerçekleşmedi. Siyasal özgürlük düşüncesi son tahlilde İhtilalden esinlenmekle birlikte, bir ihtiyaçtan, gazetecilerin basın özgürlüğüne olan ihtiyaçlarından doğdu. 1831'de çıkan ilk Osmanlı gazetesi resmî bir yayındı. Ancak 1860'da ilk özel Türk gazetesi yayına başladı. 4 yıl sonra hükümet basını 'denetlemek' için tedbirlere başvuruyordu (1864 Matbuat Nizamnamesi). Bir yıl sonra gazeteciler mutlakiyetçi bir devlette mümkün olan tek biçimde tepki gösteriyor, yani gizli bir ihtilal örgütü kuruyorlardı. Böylece Namık Kemal hürriyet şairi oluyordu. 1867'de örgütün ortaya çıkması, önderlerinin sürgün edilmeleri, Mastafa Fazıl Paşanın koruması altında Avrupa'ya kaçmaları yeni bir evrenin başlangıcı oldu. Birdenbire talepleri daha iddialı hale geldi ve basın özgürlüğünden meşrutiyete doğru gelişti. Artık demokrasi için mücadele başlamış oluyordu. Fransa ve İngiltere'nin özgür ortamında bu gazeteciler ve özellikle Namık Kemal, İhtilal ideolojisinin tam etkisi altına girdiler. Namık Kemal bu ideolojiyi Türk halkına sevdirebilmek amacıyla, İslamlaştırmak için cesur bir girişimde bulundu.

Yeni Osmanlılar demokratik idealler adına Osmanlı hükümetiyle mücadele ederken, bu hükümet de Fransız İhtilalinin öbür ana ilkesini, eşitliği benimsiyor, ya da benimsemeye çalışıyordu. Tanzimat, dinleri ne olursa olsun, bütün Osmanlı uyruklarını eşit ilan etmiş bulunuyordu. Bu eşitliğin nihai hedefi, bütün din ve milliyetleri içinde toplayan bir Osmanlı ulusu yaratmaktı. Tabii, Büyük Devletlerin resmen desteklediklerini açıkladıkları bu ilkeyi ilân etmekle, tutucu geleneğin karşısında bunu uygulamaya geçirmek arasında büyük fark vardı. Fakat İmparatorluğun dağılması tehdidi karşısında, başka bir seçenek yoktu. 1856 İslahat Fermanı bu yönde büyük bir gelişme sağladı. Diğer bir önemli adım, 1864 Vilayet Nizamnamesi gereğince taşrada kurulan idare meclislerinde Müslüman olmayanlar dahil, seçimle belirlenecek üyelerin bulunması ve bunların taşra yönetiminde söz sahibi olabilmeleri idi. Özellikle kültürel alanda Osmanlı Devletinde belli bir üstünlük kurmuş bulunan III. Napolyon Fransa'sı, bu tür bir Osmanlılık anlayışını teşvik eder görünüyordu.

1876'da Meşrutiyetin ilânı İhtilal ilkeleri bakımından büyük bir başarıydı. Zamanında, Avrupa diplomasisinin güngörmüş kişileri için bu olayda, Avrupa

müdahalesini önlemek için kurnaz Osmanlı paşalarının ötedenberi başvurdukları eski ıslahat 'numarasını' teşhis etmek zor olmadı. Aslında, bu değerlendirme ancak kısmen geçerliydi. Muhtemelen II. Abdülhamit ve onun gibileri, Meşrutiyeti benimserken böyle düşünüyorlardı. Bu, Devleti sıkışık bir durumdan kurtaracak geçici bir çareydi. Bununla birlikte Namık Kemal ve diğer bazı Yeni Osmanlılar, Meşrutiyetin Devletin derterine derman olacağına içtenlikle inanıyorlardı. Mithat Paşa ve arkadaşları içinse Meşrutiyet genel bir kurtuluş çaresi olmaktan ziyade, çok özgül ve hayatî bir soruna, müsrif padişahlar sorununa bir çözüm getirecekti.

1854'te Padişahlar dış ülkelerden borç almağa başlamışlardı. Abdülmecit ve Abdülaziz bu parayı büyük ölçüde silah için ve muazzam Saray örgütünün lüks hayatını sürdürmek için kullandılar. 1875'de Osmanlı maliyesi iflas etti. Osmanlı hükümeti borç faizinin ancak yarısını para olarak ödeyebileceğini duyurmak zorunda kaldı. Bu durum herhalde Abdülaziz'in tahtına mal oldu, fakat onu tahttan indirmek yetmiyordu. Ondan sonra Saray harcamalarını denetlemek için de bir çare bulunmalıydı ve Mithat Paşa ve onun gibileri, bekçilik yapacak bir meclisi olan meşrutiyeti böyle değerlendiriyorlardı. İlginçtir ki, İngiliz ve Fransız İhtilallerinin gerisinde de Sarayın sorumsuzca harcamaları yüzünden devletin iflası durumu vardı. Ama o ülkelerde devlete borç veren zengin yerli burjuvaziydi ve o sayede dilediğini yaptırabilecek durumdaydılar. Osmanlı hazinesinin borçları ise ülke içinden değil dışından geliyordu ve Yeni Osmanlılarla Mithat ve arkadaşları meşrutiyeti zorlamak için siyasal bir tabandan yoksundular. Bu taban ancak mekteplilerin çoğalmasıyla 1908'de oluştu ve 32 yıl sonra Meşrutiyeti zorla II. Abdülhamit'e yeniden kabul ettirdi. Ama Nisan 1880'de, son (ve belki tek) etkili dayanağı olan İngiltere'nin desteği ortadan kalkınca Meşrutiyeti rafa kaldırmak Abdülhamit için zor olmadı.